

лева И. Ф. Днепровский ареал Волго-Днепровской этнокультурной общности.— В кн.: Проблемы эпохи энсолита степной и лесостепной полосы Восточной Европы (тезисы). Оренбург, 1980, с. 24.

⁴ Ковалева И. Ф. Вытянутые погребения Днепровского ареала Волго-Днепровской культурно-исторической общности эпохи энеолита, с. 66.

⁵ Ковалева И. Ф. Кильченская группа энеолитических вытянутых погребений и общие вопросы их датировки.— В кн.: Курганы Степного Поднепровья. Днепропетровск, 1980, с. 43.

⁶ Там же, с. 45, рис. 1, 4.

⁷ Смирнов К. Ф. Курганы у сел Иловатка и Политотдельское Сталинградской области.— МИА, 1959, № 50, с. 307; Смирнов К. Ф. Быковские курганы.— Там же, 1960, № 78, с. 235, 237; Мерперт Н. Я. Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы (III — нач. II тыс. до н. э.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук.— М., 1968, с. 26, 35; Ковалева И. Ф. Вытянутые погребения Днепровского ареала Волго-Днепровской культурно-исторической общности эпохи энеолита, с. 69—70; Ковалева И. Ф. К вопросу о культурной принадлежности вытянутых энеолитических погребений.— В кн.: Курганы Степного Поднепровья, с. 53.

⁸ Николова А. В. Новые энеолитические погребения Правобережья Днепра.— В кн.: Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР, Киев, 1981, с. 29—30.

⁹ Slovensko v mladšej dobe kamenej.— Bratislava, 1970, s. 142, tab. XLV, 4, 8; Tociak A. Erforschungstand der Lengyel—Kultur in der Slowakei.— SZAUSAV, 1969, Abb. 8, 4; Kosturik P. Die Lengyel—Kultur in Mähren.— SAUCSAV, 1972, N 6, Taf. 10, 2; Taf. 11, 3; Pavuk J. Súčasny stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku.— PA, 1981, 72, N 2, Obr. 15, 8.

¹⁰ Ковалева И. Ф. К вопросу о культурной принадлежности вытянутых энеолитических погребений, с. 53.

О. П. ЖУРАВЛЬОВ,
А. Ш. АМІРХАНОВ, О. В. ГУБСЬКА

Фауна поселень епохи бронзи Олександрівськ та Провалля Ворошиловградської області

Поселення сабатинівського етапу зрубної культури епохи пізньої бронзи (XIII—XII ст. до н. е.) Олександрівськ та Провалля, які розташовані на території сучасної Ворошиловградської обл., розкопувались на початку 70-х років Сіверсько-Донецькою експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом І. А. Післарія *. В цій статті дається коротка характеристика ссавців, рештки яких знайдено при розкопках. Всього визначили близько 2000 кісток, що являють собою типові кухонні залишки.

Видовий склад ссавців наведено в табл. 1. Зупинимось на кожному виді окремо. Почнемо зі свійських тварин. В ряді випадків ми об'єднували дані з обох поселень для порівняння наших результатів з літературними даними.

Бик свійський (*Bos taurus* L.). Через погану збереженість повну краніологічну характеристику дати немає можливості. Але відсутність рогових стрижнів у матеріалі вказує, очевидно, на комолість худоби.

Наявність у матеріалі практично всіх частин скелета вказує на те, що тварин, призначених для їжі, забивали на поселеннях або десь поблизу. Повна відсутність третіх фаланг пов'язана, мабуть, з тим, що копитні фаланги залишались в шкірі і видалялися з неї лише при подальшій обробці в іншому місці, тому і не потрапили до кухонних решток.

В. І. Цалкін, який вивчав остеологічний матеріал з поселень епохи бронзи, вказував, що найчисленнішою групою частин скелета бика є зуби ¹. При обробці остеологічних матеріалів з Левенцівської фортеці та Левенцівки І автори відзначили аналогічну картину, але висловили припущення, що в даному випадку мав місце неповний збір матеріалу археологами. Остеологічний матеріал і в Олександрівську, і в Проваллі

* Автори щиро вдячні І. А. Післарію за надану можливість опрацювати остеологічний матеріал.

Таблиця 1. Видовий склад ссавців поселень епохи пізньої бронзи Олександрівськ та

Види та співвідношення між ними	Олександрівськ				Про-	
	Кістки		Особини		Кістки	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%

II. Видовий склад ссавців

1. Свійські						
бик	608	70,15	23	46,94	494	73,73
вівця та коза	74	8,44	13	26,53	81	12,09
свиня	7	0,83	2	4,08	4	0,60
кінь	177	20,44	10	20,41	89	13,29
собака	1	0,14	1	2,04	2	0,29
Всього	867	100,00	49	100,0	670	100,00
2. Дикі						
вовк	2	40,00	2	66,67	—	—
вепр	3	60,00	1	33,33	—	—
Всього	5	100,00	3	100,0	—	—

II. Співвідношення між вівцями та козами

Вівця свійська	22	78,57	6	75,00	14
Коза свійська	6	21,43	2	25,00	5
Всього	28	100,00	8	100,00	19

III. Співвідношення між свійськими та дикими тваринами

Свійські	867	99,43	49	94,23	670
Дикі	5	0,57	3	5,77	—
Всього	872	100,00	52	100,00	670

збирався ретельно, тому тут найбільше знайдено не зубів, а фрагментів хребців, ребер, нижніх щелеп.

Аналіз зубного ряду бика свійського (табл. 2) вказує на переважання молодих особин. Це, як правило, пов'язують з м'ясним напрямом у розведенні худоби². Проте підрахунок особин за всіма кістками дав протилежну картину (табл. 3). В їжу йшло понад 3/4 дорослих тварин. Можливо, що на цих поселеннях більше уваги приділяли іншим напрямом, наприклад, молочному розведенню худоби. Але необхідно підкреслити значний рівень розвитку господарства, що дозволяв створювати на зиму запаси кормів не лише для основного поголів'я дорослих тварин, а й для молодняка. Цим дані поселення відрізняються від раніше вивчених.

Результати біометричної обробки даних* дають змогу зробити висновки, що велика рогата худоба з Олександрівська та Провалля відрізнялася від худоби з Левенцівки I більшими розмірами лопаток, але меншими розмірами таранних кісток. Підкреслимо, що худоба з Левенцівки I взагалі виділяється між поселеннями епохи пізньої бронзи найбільшими розмірами таранних кісток, як, до речі, і з Кіровога.

Порівняння розмірів кісток свійського бика досліджуваних і синхронних поселень інших районів європейської частини СРСР не дало однозначних відповідей³. На даному етапі помітна лише істотна різниця між худобою з Олександрівська та Провалля і тією, що розводилася

* За технічними причинами таблиці з біометричною обробкою даних тут привести неможливо.

Провалля (XIII—XII ст. до н. е.)

Залля		Олександрівськ та Провалля разом				
Особини		Кістки		Особини		
Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	
23	67,65	1102	71,69	46	57,30	
5	14,71	155	10,08	18	20,62	
1	2,94	11	0,72	3	3,51	
4	11,76	266	17,31	14	16,08	
1	2,94	3	0,20	2	2,49	
34	100,00	1537	100,00	83	100,00	
—	—	2	40,00	2	66,67	
—	—	3	60,00	1	33,33	
—	—	5	100,00	3	100,00	
73,68	2	66,67	36	76,60	8	70,84
26,32	1	33,33	11	23,40	3	29,16
100,00	3	100,00	47	100,00	11	100,00
100,0	34	100,0	1537	99,68	83	97,11
—	—	—	5	0,32	3	2,89
100,0	34	100,00	1542	100,00	86	100,00

в Середньому Поволжі. Останні мають більші розміри кісток. Значні відмінності є між кістками на досліджуваних поселеннях та поселеннях зрубної культури Кірово в Криму. Привертає увагу той факт, що коли тварини з Олександрівська та Провалля поступаються тваринам з Кірово в розмірах останніх корінних зубів, п'ясткових та таранних кісток, то в розмірах лопаток, плечових і плесневих кісток значно переважають їх. Найбільш близьку аналогію худобі з Кірово ми знаходимо на Лівенцівці I (Нижнє Подоння). Отже, в Криму і на Нижньому Дону розводилися якщо не одні й ті ж, то в усякому випадку близькі породи великої рогатої худоби.

Висота в холці великої рогатої худоби з Олександрівська та Провалля складала за коефіцієнтами В. І. Цалкіна ⁴ за п'ястковою кісткою вола 133,9 см, за плесневою корови — 123,3, а за таранними — від 102,5 до 133,5 см, в середньому $118,73 \pm 1,05$; межі мінливості для культури Ноа — 102,5—135,5 см, для зрубної й абашевської культур Середнього Подоння — 102,5—142,5, для решти — 102,5—139 см. В середньому висота в холці становила для культури Ноа 118,58 см, для зрубної Північного Причорномор'я — 119,61, Середнього Поволжя — 118,07, для зрубної й абашевської культури Середнього Подоння — 118,07 см, Приуралля — 116,36, для андронівської культури — 118,77 см (розрахунки зроблено за вимірами В. І. Цалкіна) ⁵.

Таким чином, за висотою в холці велика рогата худоба з Олександрівська та Провалля, очевидно, не відрізнялась від худоби з більшості синхронних поселень епохи пізньої бронзи, крім Лівенцівки I, де висота становила від 111,6 до 139,9 см, в середньому 127,4 (дані авторів), та

Таблиця 2. Стан зубного ряду нижніх щелеп деяких свійських тварин з Олександрівська та Провалля

Стан зубного ряду	Вік	Бик		Вівця та коза		Свиня	
		Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
M ₁ ще немає	Молода	1	3,85	—	—	—	—
M ₂ ще немає	Молода	3	11,54	4	33,33	1	100,00
M ₃ ще немає	Молода	7	26,92	3	25,00	—	—
M ₃ прорізується	Напівдоросла	1	3,85	—	—	—	—
M ₃ є	Доросла	8	30,77	—	—	—	—
Всі постійні	Доросла	6	23,07	5	41,67	—	—
Всього		26	100,00	12	100,00	1	100,00

з Кіровога — від 104,3 до 139,1 см, в середньому — 124,18 (розрахунки зроблено за даними В. І. Бібікової) ⁶. Знову доводиться відзначити близькість результатів для Левенцівки І і Кіровога, а також їх значну відмінність від інших поселень цього часу.

Привертає увагу знахідка кістки вола в Олександрівську в житлі № 1. В. І. Цалкін відзначав подібні знахідки на поселеннях зрубної культури Північного Причорномор'я і Середнього Поволжя та на поселеннях андронівської культури ⁷. Тепер географія таких знахідок трохи розширилася.

Таблиця 3. Віковий склад свійських тварин з Олександрівська та Провалля

Вік	Бик		Вівця та коза		Свиня		Кінь		Собака	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Молоді	9	19,57	7	38,89	1	33,33	1	7,14	—	—
Напівдорослі	2	4,35	2 *	11,11	—	—	4	28,57	—	—
Дорослі	35	76,08	9	50,00	2	66,67	9	64,29	2	100,00
Всього	46	100,0	18	100,0	3	100,0	14	100,0	2	100,00

* Обидві віці.

Отже, можна сказати про використання великої рогатої худоби як тяглової сили в господарстві мешканців поселень цього району.

На жаль, через нечисленність кісткових решток вівці та кози свійської (*Ovis aries* L. та *Sariga hircus* L.) дати повну характеристику даної групи тварин неможливо. Простежується значна перевага овець над козами (див. табл. 1), що взагалі властиве поселенням епохи пізньої бронзи ⁸. Їх мешканці вживали переважно м'ясо молодих овець і кіз, а не биків.

Очевидно тут вже можна говорити про м'ясний напрям у тваринництві, бо кормів для тварин, як ми бачили на прикладі великої рогатої худоби, повинно було вистачати. Висота в холці свійських овець за двома променевими кістками (довжина 184 і 185 мм, коефіцієнт 3,96) ⁹ складала відповідно 72,9 і 73,3 см, що не виходить за межі мінливості цих тварин в епоху пізньої бронзи ¹⁰. Для свійської кози за одним п'ястком (довжина 105 мм, коефіцієнт 5,75) ¹¹ висота в холці становила 60,4 см, що теж не виходить за межі мінливості кіз епохи пізньої бронзи ¹². Особливої різниці в розмірах та пропорціях кісток овець не простежується.

Кісткові рештки свини свійської (*Sus domestica* G.) охарактеризувати практично неможливо через їх малу кількість.

Наявність кісток молодих та напівдорослих особин коня свійського (*Equus caballus* L.) вказує на можливе його вживання в їжу. Виявлені в матеріалі кілька цілих метаподів дозволяють дати цьому виду коротку характеристику. Висота в холці за коефіцієнтами Кізелвальтера¹³ для двох п'ясткових і однієї плесневої кісток становила відповідно 147,5, 138 і 141,5 см. За методом В. О. Вітта¹⁴ дві особини відносяться до групи рослих і одна — до середніх коней. За пропорціями та шириною діафіза п'ясткових кісток встановлено наявність однієї тонконової особини та однієї напівтостонової, а за однією плесневою — тонконової. Якщо за висотою в холці коні з Олександрівська та Провалля не відрізняються від тварин із синхронних поселень інших територій, то кінь, що належить до групи напівтостоногих (індекс ширини діафіза п'ясткової кістки 16,6 %), для епохи пізньої бронзи реєструється вперше¹⁵.

Таблиця 4. Співвідношення між свійськими тваринами в пам'ятках епохи бронзи

Поселення	Кількість	Всього		В тому числі особин, %				
		Кісток	Особин	Велика рогата худоба	Дрібна рогата худоба	Свина	Кінь	Собака
Олександрівськ та Провалля (зрубна культура)	2	1537	83	57,30	20,62	3,51	16,08	2,49
Левенцівська фортеця (каменсько-левенцівська культура)	1	2081	36	52,78	33,33	—	11,11	2,78
Левенцівка I (багатоваликота та зрубна культури)	1	2441	92	30,43	41,31	4,35	7,60	16,31
Коб'якове (коб'яківська культура)	1	1025	200	28,50	27,00	10,00	17,50	17,00
Культури Ноа	9	7272	603	47,10	22,90	14,60	15,40	—
Зрубної культури Північного Причорномор'я	13	10 361	557	46,60	24,00	7,90	21,50	—
Зрубної культури Середнього Поволжя	13	10 484	756	40,50	32,30	10,80	16,40	—
Зрубної й абашевської культур Середнього Подоння	13	3270	278	49,30	18,70	13,70	18,30	—
Зрубної й абашевської культур Приуралля	17	3463	289	39,70	25,20	20,10	15,00	—
Приказанської культури	4	2565	108	26,90	13,90	36,10	23,10	—
Черкаскульської культури	1	184	20	40,00	20,00	10,00	30,00	—
Андронівської культури	15	8738	547	37,00	46,60	—	16,40	—
Кірове, Крим (зрубна культура)	1	4795	256	38,28	28,52	7,42	24,61*	—
Кірове, Крим (каменсько-левенцівська культура)	1	96	18	44,44	16,67	5,56	33,33	—

* 1,17 % припадає на верблюда

Біометрична обробка матеріалу приведена в табл. 4. Видно, що коні з Олександрівська та Провалля відрізнялися від коней з Левенцівки I більшою довжиною і меншою масивністю перших задніх фаланг (задніх путових кісток), а від коней з поселень культури Ноа, зрубної й абашевської Середнього Подоння та андронівської більшою висотою таранних кісток. Мала чисельність матеріалів примушує поки що утримуватись від узагальнюючих висновків.

Незначна кількість кісток собаки свійської (*Canis familiaris* L.) (див. табл. 1) дозволяє припустити випадковість занесення їх до кухонних решток.

Дикі свавці представлені всього двома видами, поширеними на території України як в минулому, так і в наші часи.

Вовк (*Canis lupus* L.). Знайдено фрагмент стегнової кістки, а також цілу великогомілку, у якої ще не приросли епіфізи, тобто від молодого особини.

Виявлено фрагмент хребця, плечової та ліктьової кісток від однієї особини свині дикої (*Sus scrofa* L.).

Дикі тварини в Олександрівську та Проваллі становили лише 3 % кількості особин (див. табл. 1.). За цим показником досліджувані поселення близькі до синхронних поселень Північного Причорномор'я, Середнього Подоння і Середнього Поволжя (де їх було близько 4 %). В інших містах тварин значно більше: для поселень культури Ноа — 7 %, в Приураллі — понад 10, у андронівській культурі — не менше 12 %¹⁶. Таким чином, можна зробити висновок, що населення Олександрівська та Провалля займалося переважно землеробством та тваринництвом. Мисливство тут не було поширене.

За даними табл. 4 можна зробити деякі висновки про господарство досліджуваних поселень. Для Олександрівська, Провалля, Левенцівської фортеці та Левенцівки і використані дані авторів, для Кобяково — А. В. Таттар¹⁷, для Кірового — В. І. Бібікової¹⁸, для інших пам'яток — В. І. Цалкіна¹⁹. Переважає велика рогата худоба, потім йде дрібна рогата, кінь, свиня і собака. В Олександрівську та Проваллі розведенню великої рогатої худоби приділялося значно більше уваги, ніж на інших синхронних поселеннях. На нашу думку, це не випадково. Вже йшлося про те, що населення Олександрівська та Провалля мало значні економічні ресурси, які дозволяли запасати на зиму корми не лише для дорослих тварин, а й для молодняка. А це можливо при добре розвинутому землеробстві і сільському господарстві взагалі. В свою чергу, велика рогата худоба була, очевидно, основною тягловою силою при виконанні сільськогосподарських робіт, зокрема при обробці землі. Отже, можна віднести Олександрівськ та Провалля до поселень з розвинутим сільським господарством — землеробством і тваринництвом.

Слід зазначити, що в Олександрівську та Проваллі був чи не найнижчий процент свійської свині з усіх поселень зрубної культури. Можливо, це викликано тим, що поселення знаходились у степовій зоні, де, як відомо, для розведення свиней завжди було мало кормів²⁰.

Коні використовувались у сільському господарстві, а також йшли в їжу, на що вказує наявність кісток молодих тварин.

Такі основні висновки, що дозволяє зробити остеологічний матеріал.

О. П. ЖУРАВЛЕВ,
А. Ш. АМИРХАНОВ, О. В. ГУБСКАЯ

Фауна поселень епохи бронзи Александровск и Провалье Ворошиловградской области

Резюме

В животноводстве исследованных поселений ведущее место занимал крупный рогатый скот. Находка кости вола свидетельствует о развитии земледелия. Малый процент молодых животных в кухонных остатках говорит о высоком уровне развития земледелия и скотоводства.

¹ Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. Сообщ. 1.— Бюл. МОИП Отд. биол., 1972, т. 77, вып. 1, с. 47—48, табл. 1.

² Там же, с. 49.

³ Там же, с. 54—57, табл. 4—9; Бибикина В. И. Фауна из поселения у с. Кірово.— В кн.: Древности Восточного Крыма: (Предскиф. период и скифы). Киев, 1970, с. 100, табл. 4.

⁴ Цалкин В. И. Изменчивость метаподий и ее значение для изучения крупного рогатого скота.— Бюл. МОИП. Отд. биол., 1960, т. 65, вып. 1, с. 109—126; Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы.— М., 1970, с. 162.

⁵ Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы, с. 54, табл. 4.

⁶ Бибикина В. И. Указ. соч., с. 100, табл. 4.

⁷ Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы, с. 60.

⁸ Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. Сообщ. 2.— Бюл. МОИП. Отд. биол., 1972, т. 27, вып. 2, с. 47.

⁹ Naak D. Metrische Untersuchungen an Röhrenknochen bei Deutschen Merinolandschafen und Heidschucken. In: Inaugural—Dissertation zur Erbangung der veterinär—medizinischen Doktorwürde der Tierärztlichen Fakultät der Ludwit—Maximilians—Universität München. München—Karlsfeld, 1965, S. 5—90.

¹⁰ Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. Сообщ. 2, с. 44.

¹¹ Schramm Z. Kosci dlugie a wisokosi w klebie u kozy.—Rözniki Wyzszej Szkoly w Poznaniu, 1967, N 36, p. 89—105.

¹² Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. Сообщ. 2, с. 46.

¹³ Цит. за: Цалкин В. И. Фауна из раскопок в Гродно.—МИА, 1954, № 41, с. 220.

¹⁴ Витт В. О. Лошади Пазырыкских курганов.—СА, 1952, вып. 16, 1952, с. 172—173.

¹⁵ Цалкин В. И. Домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. Сообщ. 3.—Бюл. МОИП. Отд. биол., 1972, т. 27, вып. 3, с. 70.

¹⁶ Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы в эпоху поздней бронзы. сообщ. 4.—Там же, т. 77, вып. 4, с. 61—64.

¹⁷ Таттар А. В. Фауна эпохи поздней бронзы лесостепной и степной зон Европейской части СССР.—В кн.: Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. М., 1974, с. 258—262.

¹⁸ Бибилова В. И. Указ. соч., с. 98, табл. 3.

¹⁹ Цалкин В. И. Древнейшие домашние животные Восточной Европы..., с. 65, табл. 8.

²⁰ Цалкин В. И. Фауна из раскопок археологических памятников Среднего Поволжья.—МИА, 1958, № 61, с. 270.

І. М. ШАРАФУТДІНОВА

Про виготовлення ливарних форм епохи бронзи в Північному Причорномор'ї

Одним із визначних технічних і технологічних досягнень доби бронзи було винайдення й застосування у бронзоливарному виробництві кам'яних ливарних форм. Особливо широкого вжитку вони набули у Північному Причорномор'ї, звідки зараз відомо понад 250 матриць¹. Більшість з них походить з Нижнього й Середнього Подніпров'я, де, крім численних матриць, відомі залишки майстерень та скарбів різноманітних ливарних форм. Як відзначають дослідники, форми звичайно виготовляли з сланців хлорито-талько-амфіболового ряду, походження яких пов'язують з Українським кристалічним щитом, а точніше, з районом Кривого Рога². Проте на Криворіжжі донедавна не було відомо жодної ливарної форми. Отже, зрозуміло, наскільки важливі будь-які знахідки ливарних форм чи заготовок для них поблизу родовищ сировини, які можна було використовувати ще в епоху бронзи. В цьому плані привертає увагу своєрідний скарб з с. Новоселівка Широківського р-ну Дніпропетровської обл., що був переданий у Криворізький краєзнавчий музей у 1975 р. Він складався з 15 заготовок для ливарних форм, трьох розбитих ливарних матриць та двох товкачів. Ці речі знайдено на лівому березі р. Інгулець* за 150 м від русла річки.

Заготовки залежно від розміру, форми, призначення можна об'єднати в кілька груп. Серед них виділяються заготовки для ливарних форм серпів.

1. Масивна плитка півовальної (бобоподібної) в плані форми, розміром 26×13×3—3,5 см (КІМ А-365). Одна з плоских поверхонь, що призначена для негатива, добре відшліфована. На ній неглибокою врізною лінією прокреслена спинка, очевидно, колінчастого серпа (рис. 1, а; 7, І). Протилежна сторона плитки вирівняна лише частково, на ній залишилися сліди від стесування, найвірогідніше, металевим долотом (рис. 1, б).

2. Майже ідентична з попередньою плитка, розміром 26×12×3—4 см (КІМ А-380). Добре заглажена лише одна з плоских поверхонь,

* Скарб виявлено в садибі жителя с. Новоселівка М. А. Писяка. Автор висловлює подяку Г. Г. Михайлоку за можливість ознайомитися з матеріалами скарбу і допомогу в підготовці матеріалів до друку.